

Stökiga platser, utbildning, ekonomi och politik i globala diskurser om förändring

LENA MARTINSSON är professor i genusvetenskap och docent i etnologi vid institutionen för kulturvetenskaper vid Göteborgs universitet. För närvarande arbetar hon med projektet "Klass i nyliberala utbildningsdiskurser" (VR) och är del i programmet "Drömmar om förändring" (VR) där hon fokuserar kvinnorörelser i Pakistan och de transnationella frågor dessa rörelser ställer.

Struggle against slavery through education

(Slagord från pakistansk antislaveriorganisation)

Pakistan has the potential to become an economic Power in South Asia by smartly and effectively use of its vast natural and human resources. Proactive positive action to create awareness through education and dissemination of knowledge at the top and at the grassroots level is the key to progress.

(Corporate Social Responsibility Pakistan)

icitaten, som är hämtade från två olika pakistanska organisationer, knyts vilja att förändra samhället ihop med ekonomiska principer och utbildning. Genom utbildning hoppas man kunna nå en nyliberal ordning alternativt bli av med en feodal struktur. De båda citaten är samtida men olika och de är politiska i den betydelsen att det med dem skapas idéer om ett annorlunda samhälle än det man lever i för närvarande. Också invånare förväntas få en ny roll. Syftet med den här artikeln är att med utgångspunkt i mina fältarbeten om kvinnorörelser i Pakistan och analyser av klasskonstruktioner i nyliberala utbildningssammanhang¹ diskutera hur olika ekonomiska diskurser skapar ramar för utbildning och politiskt agerande. I artikelns första del diskuteras betydelsen av att det finns skilda diskurser för att politiskt agentskap ska vara möjligt. I artikelns andra del fokuseras en diskurs som inte talar till Pakistans invånare som politiska subjekt. Det diskursteoretiska temat som jag vill lyfta fram i den här artikeln handlar sålunda om diskursiva villkor för politiskt agentskap.

DISKURSTEORI, FÄLTARBETE

Jag ser postmarxistisk diskursteori² som en artikulation mellan å ena sidan etnologisk historiematerialistisk

forskning³ och å den andra den poststrukturalistiska kritiken av modernistiska och strukturalistiska teoribildningar. Diskursteorins främsta bidrag till etnologin är, menar jag, den poststrukturalistiska förståelsen av politiska processer.

Ett av de intressantaste dragen i det postmarxistiska diskursteoretiska tänkandet, av avgörande betydelse för den här artikeln och för mitt sätt att arbeta i fält, är den radikala ickedeterministiska hållningen.

Den visar sig bl.a. i att man släppt den marxistiska idén om bas och överbyggnad, liksom om den modernistiska utvecklingskedja där samhällen går från feodala förhållanden till socialistiska. Även den reduktionism som skiljer ut klass som den centrala kategorin i samhällsförändringsprocessen är borta. Med det diskursteoretiska perspektivet framstår istället det ideologiska/diskursiva och materiella som oskiljbart och därmed utan inbördes hierarkisk ordning. Det innebär att en rad politiska kamper såsom kvinno-, queer- och antirasistkamper kan erkännas ha avgörande betydelse för samhällsförändringar.

Det blir inte heller förutsägbart vart de politiska kamperna ska leda. Som fältarbetande forskare,⁴ intar jag som följd av detta ett nyfiket förhållningssätt: Vad för ekonomiska sammanhang stabiliseras, undermineras eller omvandlas? Vad för diskurser blir till och förtätas? Vad för subjekt möjliggörs (jfr Laclau & Mouffe 1985; Barad 2007)?

EKONOMI OCH UTBILDNING

I mina analyser av mitt material, har jag utgått från vissa punkter eller aktiviteter om vilka det råder politiska strider. Ett

exempel är utbildning. Genom att studera hur utbildningen förstås och materialiseras i exempelvis olika former av biståndspolitik men också i en by på landet i Pakistan, har jag kunnat urskilja politiska fält, olika föreställningar om det goda samhället.

I dessa fält upprepas också ekonomiska diskurser. Jag kan konstatera att det med varje ekonomisk diskurs inte bara följer ekonomiska och politiska subjektspositioner utan också en rad föreställningar om utbildning och vem som ska utbildas, hur och varför. Den *marxistiska diskursen* skapar exempelvis positionerna arbetare och kapitalist, men också produktivkrafter och klasskamp som begripliga fenomen i samhällsförändringsprocessen. Utbildningen, som den framträder i marxistisk utbildningsdiskurs, handlar exempelvis om att utmana en ideologisk dominans. Man kan utbildas till politiskt förändringssubjekt (Freire 2001; Broady 1981; Youdell 2011).

Den *nyliberala diskursen* producerar positioner som entreprenören, aktiespararen, den flexibla arbetaren, marknadstänkande akademiker men också marknaden i sig. Utbildningen blir utifrån denna diskurs därmed kopplad till formandet av positioner som entreprenör och flexibel arbetare. Samtidigt har utbildning också blivit en vara (Ball 2006). I både marxistisk och nyliberal diskurs återfinns subjektspositionen konsument.

Med en *feodal diskurs*, till sist, följer positionerna feodalherrar och livegna, men också en stark förståelse av ägande och kontroll av familjemedlemmar och underlydande. Utbildning vänder sig i stort sett enkom till ägarklassen och främst till männen. Positionen konsument finns men är mycket svag för de underordnade. De livegna ska i denna diskurs

inte konsumera mer än absolut nödvändigt för överlevnaden och framför allt ska de inte köpa.⁵

BETYDELSEN AV OLIKA DISKURSER FÖR POLITISK AGENTSKAP

Flera aktivister liksom representanter för utbildningsinstitutioner jag sökt upp i Pakistan betonar betydelsen av att utmana "the feudal mindset" som finns spritt i landet. I mina studier i Pakistan har jag också kunnat konstatera hur de feodala diskurserna lever vidare i och igenom globala koloniala marknadsskurser. I dag knyts exempelvis mattor i Tharöknen av skuldslavar, inte sällan av minderåriga som därmed främst förstås och förväntas agera som inkomstkälla/arbetare än som exempelvis skolelev, lekande barn eller samhällsförändrande kraft. Mattorna säljs sedan på utländska marknader. De har aldrig producerats för en pakistansk marknad utan har sin historia i kolonial handel och diskurs.⁶

Diskurser samverkar dock långt ifrån alltid i byar som dessa. Det motsatta kan också gälla. Feodala och nyliberala diskurser upprepas exempelvis i samma by som man har en relativt radikal och progressiv skola som länge drevs av en anti-slaveriorganisation. Ledorden var *Struggle against slavery through education*. Nu drivs skolan av föräldrarna själva och läraren går på kurser hos den rörelse som startade skolan. Kampen om hur barnen ska förstås – som inkomstkälla för att betala tillbaka lån, eller som skolelever som ska bidra till samhälllig förändring – är ständigt närvarande i byn, hos föräldrarna och hos barnen själva.⁷

Jag har velat peka på dessa skilda diskursiva utbildningsekonomiska samman-

hang för att tydliggöra den politiska dimension som återfinns i dem och hur "utbildning", men också förståelsen och tillkomsten av barnens och föräldrarnas subjektivitet och tänkta politiska roll, är en del av detta sammanhang. De utgör exempel på komplexa och till viss del motsägelsefulla subjektiviteter hos en och samma individ. Det är också värt att notera, ännu en gång, att diskurserna inte följer i tid på varandra. De kan inte förstås som en utvecklingskedja och behöver inte vara samstämmiga (jfr Boatca 2012). De många diskurserna visar att liv och samhällen kan organiseras på olika sätt och utgör ett villkor för att politik ska vara möjlig. Samtidigt kan de olika diskurserna också, som exemplet med mattproduktionen visar, samverka och därmed förstärka exploatering av i det här fallet barn.

Nästa avsnitt handlar om nyliberal biståndssatsning med fokus på utbildning. Jag ska redogöra för mina analyser om hur denna diskurs normaliserar ett tillstånd där invånare i ett land inte förväntas bli politiska subjekt utan enbart fungera utifrån sina tänkta ekonomiska positioner samt hur en eventuellt demokratiskt formad stats roll nedtonas.

OM NYLIBERALISM I PAKISTAN

Nyliberalism brukar förstås som en ekonomisk princip som dekonstruerar välfärdssamhällen, uppbyggda institutioner som exempelvis den svenska enhetsskolan, offentlig sjukvård, och gör dessa områden till marknadens, vilket bland annat innebär att institutioner – utbildningar i detta fall – blir kundorienterade. De ska vara säljande (Harvey 2006; Biesta 2008).

Denna beskrivning av nyliberalism har relevans i nationer som haft ett välfärds-samhälle som kan dekonstrueras och som därtill har en marknad med potentiella kunder.

Den nyliberala diskursen med sitt ifrågasättande av politiskt styrt välfärdssamhälle baserat på kollektiva medel och med en tro på marknadens centrala roll, även när det gäller skolor och sjukvård, är dock en diskurs som upprepas och översätts globalt också i en rad nationer som aldrig haft ett välfärdssamhälle. Pakistan är ett exempel på detta.

I den sammanställning av nyliberala biståndsprojekt som gjorts i boken *CSR – Pakistan* återfinns inte den klassiska nyliberala idén om en utbildningsmarknad där utbildning görs till en vara, elever och föräldrar till kunder. Snarare ligger fokus på att skapa en marknad, skapa kunder som "tänker själva" – alltså som inte är "fundamentalister" – för att få till en bra miljö för företagande (Mian 2009). Utbildningen syftar naturligtvis också till att ge utbildad arbetskraft (ibid.). I dag är fattigdomen stor, klasskillnaderna enorma och den feodala principen är spridd i Pakistan (Shaikh 2009). Översättandet av den nyliberala diskursen till den pakistanska kontexten ser alltså annorlunda ut än när översättningen sker i nationen Sverige.⁸

Kulturgeografen David Harvey har i sin bok *Den globala kapitalismens rum* visat hur den *nyliberala staten* inte tar på sig ansvar för frågor om exempelvis utbildning (2009:28 ff). Jag skulle hellre vilja tala om en *nyliberal diskurs* som bara ger staten begränsad subjektivitet samtidigt som denna stat förväntas ha en för företagandet stödjande funktion, ett fenomen som skiljer nyliberalism från liberalismens totala ifrågasättande av staten (se Olssen 1996).

En nyliberal diskurs av detta slag upprepas i den världsomspännande organisationen CSR, *Corporate Social Responsibility*. CSR manar företagare att ta socialt ansvar av det enkla skälet att vinsterna, tillväxten och antalet kunder indirekt kommer att öka (Mian 2009:6, 12). CSR organiserar sig i transnationella konsultföretag (se t.ex. Sustainia) eller nationellt som CSR: Sweden och CSR: Pakistan.

År 2009 gav de sistnämnda ut den ovan nämnda boken om sin verksamhet. En rad företag såsom English Biscuit Manufacturers, Hiopak, TetraPak, Indus Motor Company och Shell Pakistan presenterade sina respektive CSR-satsningar. De flesta av företagen är alltså transnationella. Detta till trots är bokens inledande sidor fyllda av tal om näringslivets stora roll för att bygga upp samhällen och nationer. I boken påpekas att det finns en stor varumarknad som kan växa avsevärt och exporten kan öka (Mian 2009). Med moderna visioner om att bygga ett samhälle skriver man:

For the business to play a productive role in expediting development and progress, political and economic stability is a necessity. Without peace and political will of the government, the business will not be able to do enough to reduce rising poverty and lack of education in the urban and rural communities. An environment conducive for business and investment is essential for companies to operate efficiently, and make difference in the lives of their employees and local communities (s. 16).

I citatet skapas ett samhälleligt fokus på företag och två subjekspositioner. Dels är det företag som ska ordna skolor och reducera den växande fattigdomen, dels är det regeringen som ska ordna stabilitet och fred och en miljö som främjar företagande. I likhet med andra CSR-organisationer (se exempelvis <http://www.>

sustainia.me), betonar man att samhällets aktörer ska gå samman – regering, civilsamhälle, bidragsgivare och media – för att finna kraft att driva processen framåt (förord). De farliga krafterna som ska stävjas är terrorismen och fundamentalismen (ibid.). I boken framstår därför två läger: den nyliberala enigheten å ena sidan och fundamentalismen/terrorismen å den andra. Bortsett från dessa tycks inga fler politiska alternativ finnas.

I förordet i boken om CSR i Pakistan står också att läsa att Pakistan har en potential att bli en ekonomisk kraft i Syd-asien genom att på ett effektivt och smart sätt använda sig av ”den största resursen... den unga och energiska befolkningen”, femtio procent av befolkningen är under tjugofem år.

Bilderna i boken fokuserar subjektpositionen ”ungdomar”, som framställs som ett stort gemensamt men samtidigt på grund av kön klivet kollektiv som bara ska sättas i rätt rörelse. I det här sammanhanget är individerna inte viktiga – något som också starkt skiljer det nyliberala framställandet i Pakistan från det i väst. På flera bilder arbetar unga män vid datorer eller med laborationer. Shell berättar att de utbildar entreprenörer, som därigenom också ska hjälpa sig själva (Mian 2009:89 f).

En bild med många kvinnor på kombi-neras med en text om vad som ska göra kvinnligt entreprenörskap möjligt. Teknik, naturvetenskap och entreprenörskap är i fokus och är de yrkesinriktningar som omtalas (se t.ex. 2009:57, 58, 68, 81, 83). Utbildning blir begränsat till vad utbildningsfilosofen Gert Biesta kallar *qualificering* till yrken och *socialisering* in i ett visst marknadsekonomiskt tänkande. Betydelsen av politisk subjektivitet och av att understödja processer som gör att elever

kan uppfatta nya sammanhang, nya och andra politiska visioner än de som följer med de rådande eller de föreslagna nyliberala tankegångarna diskuteras inte. Utbildningen syftar alltså inte till att öppna för politiskt agentskap utan ses som grund för att skapa ett välfungerande nyliberalt samhälle (jfr Biesta 2006; Spivak 2012).

Sammantaget med den svaga roll regeringen/staten, medborgarna och de unga får som politiska agenter i denna bok så skapas en vision om det framtida Pakistan bortom det politiska. Chantal Mouffe har varnat för den här utvecklingen när hon sett den i väst. Det handlar om en ambition att undanröja politiska tillstånd med tydliga antagonistiska positioner för att istället uppnå konsensus (2005). Det är en farlig väg skriver hon och betonar vikten av att istället utveckla *agonistiska* positioner, där man erkänner existensen av andra alternativ, av pågående strider och synliggör dessa.

Dagens mycket splittrade Pakistan, som exempelvis har en mängd små arbetarpartier utan politiskt inflytande,⁹ samt en omfattande korrupktion och ett tal om korrupktion som i sig riskerar att lamslå politisk aktivitet,¹⁰ kan möjligen komma att få det svårt att stå emot denna nyliberala konsensusprincip. Det finns emellertid en rad antagonismer, som kan komma att inta en agonistisk position i förhållande till nyliberal politik. De många små splittrade arbetarpartierna kan exempelvis utgöra en potentiell framtida kraft om de kan alliera sig.

Det finns också de som kämpar för skapandet av den välfärdsstat man aldrig haft. Visionen om välfärdsstaten är en global diskurs och i mötet med rörelserna stöter jag också på de som samarbetat med socialdemokrater och fackföreningar i

Sverige (Women's Workers help line). Samma vision återfinns i den betydande och välkända organisationen *Human Right Comission Pakistan* (<http://www.hrcp-web.org>). Där kämpar man för att utveckla demokratin och, som ledaren I. A. Rehman understryker, verkar man gentemot staten *som om* den fungerade som en välfärdsstat.¹¹ Man ställer krav på utbildning, visar på bristerna i mänskliga rättigheter och kommer med förväntningar på handling. Rehman är framträdande debattör i pakistansk media och hörs ofta som talare vid olika möten. Även här finns alltså ett brett politiskt fält. Den nyliberala ambitionen är bara en av många.

OM PLURALISM OCH STÖKIGHET – EN SAMMANFATTNING

I den här artikeln har jag utgått från ett diskursteoretiskt perspektiv för att visa hur olika ekonomiska diskurser, med olika förståelser av utbildningens och barns roller, trängs i en och samma pakistanska by. Denna pluralistiska stökighet ses som ett villkor för politisk aktivitet i likhet med hur Mouffe har diskuterat det. Det är uppenbart för exempelvis byinvånarna att livet kan organiseras på olika vis. Invånarna diskuterar och förhåller sig till olikheterna. Även i Pakistan som nation återfinns naturligtvis en mängd diskurser. En av dem, den nyliberala biståndsdiskursen, är dock ett exempel på viljan till monolitisk organisation där det pluralistiska politiska fältet inte erkänns. Invånare görs till objekt för biståndspolitiska satsningar och tilltalas inte som politiska subjekt. I artikeln betonas alltså, för det första, betydelsen av mångfalden av diskurser för att politiska fält ska kunna uppstå, liksom ett erkännande av dessa olika diskurser

som agonistiska. För det andra betonas betydelsen av diskurser som genom interpellation möjliggör politisk subjektivitet, som därmed manar till att inte bara upprätthålla givna samhällen, eller förverkliga exempelvis nyliberala visioner utan också ses som aktiva i skapandet av nya sammanhang och möjligheter.

Noter

- ¹ Artikeln är ett resultat av forskning bedrivet i projekten *Drömmar om förändring* (VR), samt *Klass i nyliberala utbildningsdiskurser* (VR).
- ² Laclau & Mouffe, 1986.
- ³ Se t.ex. Lindqvist, 1987; Skarin Frykman, 1987.
- ⁴ Jag har rest till Pakistan sedan 2006, årligen efter 2009. Jag har intervjuat studerande vid vuxencenter för analfabeter, ett fyrtiotal aktivister, följt kvinnorörelser på landsbygden och i städerna, diskuterat livsvillkor med invånare i byar och på kvinnomöten. En ansenlig mängd material om och av olika NGO:s har samlats in. Jag har även varit gästforskare på ett av Lahores universitet.
- ⁵ Fältarbete, 2011, 2012.
- ⁶ *The Socio-economic Conditions of Carpet Industry*, 2009, *The State of Bonded labor in Pakistan*, 2009.
- ⁷ Fältarbete, 2011.
- ⁸ Nyliberal biståndspolitik är en intressant tillblivelse, en artikulation mellan nyliberala diskurs och någon form av globalt eller lokalt socialt ansvarstagande som skapar ett sammanhang och en riktning.
- ⁹ Intervju med I. A. Rehman, ordförande i Human Right Comission Pakstan, 2011.
- ¹⁰ Intervju med sociolog Ayesha Khan, medlem i CSSR, 2011, se även Shaikh, 2009.
- ¹¹ Intervju med I. A. Rehman, ordförande i Human Right Comission Pakstan, 2011.

Referenser

- Ball, Stephan J., 2006. *Education Policy*. New York: Routledge.
- Barad, Karen, 2007. *Meeting the Universe Halfway*. Durham & London: Duke University Press.
- Boatca, Manuela, 2010. "De många icke-väst", i *Fronesis*, nr 38–39, s. 96–115.

- Biesta, Gert, 2006. *Bortom lärandet*. Lund: Studentlitteratur.
- Biesta, Gert, 2008. *God Utbildning i mätningens tidevarv*. Malmö: Liber.
- Braidotti, Rosi, 2006. *Transpositions*. Cambridge: Polity.
- Broady, Donald, 1981. *Den dolda läroplanen*. Stockholm: Symposion.
- Colebrook, Claire, 2009. *Gilles Deleuze*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Freire, Paulo, 2001. *Pedagogy of Freedom: Ethics, democracy and civic courage*. Oxford: Rowman & Littlefield.
- Harvey, David, 2009. *Den globala kapitalismens rum*. Hågersten: Tankekraft förlag.
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal, 1985. *Hege-mony and Socialist Strategy*. London & New York: Verso.
- Lindqvist, Mats, 1987. *Klasskamrater*. Malmö: Liber.
- Mian, Yawar, 2009. *CSR Pakistan*. Lahore: Capital Business Pakistan.
- Mouffe, Chantal, 2005. *On the Political*. Abingdon & New York: Routledge.
- Olssen, M, 1996. "In defence of the welfare state and of publicly provided education", in *Journal of Education Policy*, 11.
- Shaikh, Farzana, 2009. *Making Sense of Pakistan*. London: Hurst & Companys.
- Skarin Frykman, Birgitta, 1987. *Från yrkesfamilj till klassgemenskap*. Göteborg: Skrifter från etnologiska föreningen.
- Soomro, A. D.; Khan, M. A.; Kumar, M.; Soomro, S. & Bohi, M., 2009. *The Socio-economic Conditions of Carpet Industry*. Department of Economics, University of Sindh.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, 2012. *Att rätta orätt*. Hågersten: Tankekraft förlag.

Youdell, Deborah, 2011. *School Trouble*. Abingdon & New York: Routledge.

SUMMARY

Messy Spaces

(Stökiga platser, utbildning, ekonomi och politik i globala diskurser om förändring)

In this article, I have shown how different economic discourses, with different understandings of education and children's roles, exist in a single Pakistani village. The plurality of discourses is seen as a condition for political activity. It is obvious for the villagers that life can be organized in different ways. As a nation, Pakistan, also displays a variety of discourses, one of which, the neoliberal discourse for development aid is an example of the desire for a monolithic organization where pluralistic political fields are not recognized. Residents are turned into objects rather than interpellated as subjects by development aid policy initiatives. Thus, the article stresses the importance of diversity of discourses for the creation of political fields, as well as recognition of these different discourses' agonist positions. The latter also implies the importance of discourses that through interpellation enable residents to recognise themselves as political subjects.

Keywords: post-marxism, education, neoliberalism, development aid, agonism, political subjectivity.

Lena Martinsson, Professor in Gender Studies, Associate Professor in Ethnology, Department for Cultural Sciences, University of Gothenburg, Gothenburg, Sweden.